

UOT 338.433; 338.43

DOI 10.30546/JIECM.2025.2.2032

AQRAR SAHƏDƏ İSTEHSAL RESURLARINA FERMER ƏLYETƏRLİYİNİN TƏMİN EDİLMƏSİNDƏ DÖVLƏT DƏSTƏYİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ¹Xuraman İsmayıl qızı Rzayeva, Cəlal Nəsimi oğlu Səfərov¹Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti²Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzi¹xuramanrzayeva58@gmail.com, ²Celalseferov.cs@gmail.com

Xülasə. Məqalədə müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində aqrar sahədə istehsal resurslarına fermerlərin əlyetərliyinin təmin edilməsində dövlət dəstəyinin araşdırılması, təsərrüfatların fəaliyyətinin perspektiv imkanlarının genişlənməsində dövlət dəstəyinin təkmilləşdirilməsinin müəyyənləşdirilməsi üzrə təkliflərin işlənilib hazırlanması məsələlərinə baxılmışdır

Açar sözlər: aqrar sahə, fermer təsərrüfatı, dövlət dəstəyi, istehsal, resurs, əlyetərlik, iqtisadi inkişaf.

Giriş. Məlum olduğu kimi, ölkəmizdə aparılan torpaq islahatları nəticəsində üç təsərrüfat forması fəaliyyət göstərir; kənd təsərrüfatı müəssisələri, fərdi sahibkarlar və ailə - kəndli təsərrüfatları. Hazırda, kənd təsərrüfatında əsas məhsul istehsalçıları əsasən ailə-kəndli təsərrüfatlarıdır. 2023-cü ilin statistik məlumatına görə ölkədə istehsal olunan məhsulun 11.1%-i kənd təsərrüfatı müəssisələri tərəfindən, 88.9%-i isə fərdi sahibkarlar və ailə-kəndli təsərrüfatları tərəfindən istehsal olunmuşdur. Fərdi sahibkar təsərrüfatları tərəfindən istehsal olunan məhsullar isə ayrılıqda daha az xüsusi çəkiyə malikdir. Odur ki, kənd yerlərində fəaliyyət göstərən kiçik təsərrüfat formaları ölkənin kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalında mühüm rol oynayır.

İqtisadçı alim E.Ə. Quliyev öz tədqiqatlarında qeyd edir ki, “Aqrar islahatların ilk illərindən başlayaraq kənd təsərrüfatı məhsullarının aşağı qiymətləri, artan istehsal xərcləri, istehlakçının ərzaq məhsulları üçün ödədiyi məbləğin dəyər zəncirinin subyektləri arasında qeyri-bərabər bölgüsü kənd təsərrüfatı sahəsində fəaliyyət göstərən kiçik və orta təsərrüfatların və eləcə də kənd təsərrüfatı müəssisələrinin orta və ya yüksək gəlir əldə etmə imkanlarına mənfi təsir göstərən açıq tendensiyalardır”[4. səh 125]

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, ölkədə fəaliyyət göstərən xırda, kiçik və orta istehsalçılarla bərabər, (iri şirkət və holdinqlər istisna olmaqla) digər istehsalçıların da məhsulun maya dəyərinə uyğun keyfiyyətli və rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsal etmək üçün müasir texnika və texnologiyalar əldə etməsi üçün maliyyə vəsaitləri çatışmır. Ölkənin ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək üçün tələb olunan məhsulların istehsalının artırılması istehsalçıların innovativ istehsal texnologiyaları və istehsal vasitələri ilə təmin edilməsinin yaxşılaşdırılmasını şərtləndirir. Hazırda, aqrar sahənin mövcud inkişaf səviyyəsinin aşağı olması, emal sənayenin zəif investisiya cəlbediciliyi və dünya bazarında kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbatın artmasına baxmayaraq aqrobiznesin inkişafında mövcud olan risklər və s problemlər dövlət tərəfindən aqrar siyasətin aparılmasına sistemli yanaşmanı zəruri edir.

Mövzunun aktuallığı – Aqrar sahə iqtisadiyyatının inkişafı, ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin qorunması və kənd yerlərinin davamlılığı ilə bağlı bir sıra amillərdən ibarətdir. Dünyada baş verən proseslər, qiymətlərin sürətlə qalxması fonunda yaranan qlobal problemlər qarşısında ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi hər bir ölkə üçün strateji əhəmiyyətli sahəyə çevrilir. Təsərrüfatların inkişafı və davamlılığı bilavasitə texnika, toxum, gübrə və yanacaq kimi istehsal ehtiyatlarının mövcudluğundan asılıdır. Bu resurslara səmərəli dövlət dəstəyi fermerlərə istehsal həcmi artırmağa və məhsulun keyfiyyətini yaxşılaşdırmağa imkan verir ki, bu da öz növbəsində istehsal həcmi artırmasında və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində mühüm rol oynayır. Hazırda ölkəmizdə

fəaliyyət göstərən ailə-kəndli (fermer) təsərrüfatları kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalında 90%-ə dək paya malikdir. Bu təsərrüfatların inkişaf etməsi, kənd yerlərinin inkişafı, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı və regional iqtisadi inkişafı stimullaşdırır. Fermerlərə daxilolmalar üçün subsidiya şəklində dəstək istehsal xərclərini azaltmağa kömək edir ki, bu da rəqabətin artmasına və təsərrüfatların gəlirliliyinin artmasına şərait yaradır. Aqrar sahədə fermerlərin istehsal ehtiyatlarına sahib olmasına dövlət dəstəyinin təkmilləşdirilməsinin aktualığı yerli kənd təsərrüfatının rəqabət qabiliyyətinin artırılması, kənd təsərrüfatı istehsalının artımının stimullaşdırılması, kənd yerlərində həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması və ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi zərurətindən irəli gəlir. Bunun üçün dövlət dəstəyi mexanizmini təkmilləşdirmək, onu daha əlçatan, şəffaf və effektiv etmək, o cümlədən fermerlərin innovasiyalara və davamlı inkişafa daha maraqlı olmalarına dəstək vermək lazımdır.

Tədqiqatın məqsədi ölkə iqtisadiyyatının mühüm sahələrindən biri olan aqrar sahənin inkişafına nail olunmasında prinsiplial olaraq mühüm amil kimi istehsal resurslarına fermer əlyətərliyinin təmin edilməsinə dövlət dəstəyinin təkmilləşdirilməsidir.

Tədqiqat obyektı kimi ölkənin kənd təsərrüfatında fəaliyyət göstərən ailə-kəndli təsərrüfatları və ev təsərrüfatları müəyyən edilmişdir.

Tədqiqat işində təhlil, müqayisə, müşahidə və statistik təhlil kimi iqtisadi üsullardan istifadə edilmişdir. Tədqiqat işində ailə-kəndli təsərrüfatları haqqında toplanmış məlumatlardan, Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarından, aqrar sahənin inkişafı üçün dövlət dəstəyi ilə bağlı normativ hüquqi sənədlərdən və eləcə bu sahədə elmi araşdırmaları olan yerli və xarici alimlərin elmi məqalə və əsərlərindən istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti - məqalədə aparılan təhlillər nəticəsində verilən təklif və tövsiyələr yeni fermerlərin formalaşmasında və onların istehsal resursları ilə təmin edilməsində dövlət dəstəyinin təkmilləşdirilməsi və müasir təsərrüfat formalarının inkişaf layihələrinin hazırlanmasında istifadə oluna bilər.

MATERİALLAR VƏ MÜZAKİRƏLƏR

Fermerlərə büdcə hesabına göstərilən dövlət dəstəyinin şəffaflığının təmin edilməsi inkişaf etmiş ölkələrdə olduğu kimi, ölkəmizdə də aqrar siyasətin son illərdə kənd təsərrüfatının rəqəmsallaşmanın tətbiqini müxtəlif sahələrinə yönəlməsini zəruri etmişdir. Bura daxildir: dəqiq kənd təsərrüfatı, rəqəmsal maliyyə xidmətləri, məlumatların uçotu və idarəetmə sisteminin inkişafı, informasiya texnologiyaları dəstəyinin genişləndirilməsi və s. Burada xüsusi ilə elektron kənd təsərrüfatının tətbiqini qeyd etmək olar. Hazırda fermerlərin istehsal resurslarına çıxışının asanlaşdırılması üçün verilən subsidiyaların fermerlərin elektron sistem üzərindən qeydiyyatdan keçərək almaları təmin edilmişdir. Fermerlərə verilən kartlara köçürülən vəsaitlərin 25%-nin nəğdləşdirilməsi və 75%-nin isə dövrüyyə vəsaitlərinin alınmasına və sığorta ödənişi üçün sərf edilməsi ilə dövlət dəstəyinin birbaşa kənd təsərrüfatı istehsalına yönləndirilməsi təmin edilmişdir.

Keçən əsrin 90-cı illərində dəyişən iqtisadi münasibətlər nəticəsində yeni avadanlıqların alınması çətinləşmiş və aqrar islahatların ilk illərindən kənd təsərrüfatında mövcud olan avadanlıqların rəqabətqabiliyyətli olmaması və onların aşınaraq istismar müddətini başa vurması kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalında və emalında bir çox problemlər yaratmışdır. Məhz bu amillər, kənd təsərrüfatında avadanlıqların yenilənməsi, sahədən məhsuldarlığı artırmaq üçün innovativ texnologiyaların tətbiqi və genişləndirilməsi, aqrotexniki xidmətlərin göstərilməsi, rəqabətin və keyfiyyətin yüksəldilməsi kimi problemlərin həlli kənd təsərrüfatına dövlət dəstəyi mexanizminin hazırlanaraq həyata keçirilməsini zəruri etmişdir. Sürətli iqtisadi inkişaf, rəqabət mühitinin getdikcə daha da sərtləşməsi göstərilən dövlət dəstəyi mexanizminin təkmilləşdirilməsini şərtləndirmişdir. Məhz bu baxımdan, *Kənd təsərrüfatı istehsal vasitələri bazarında rəqabətəyönü fəaliyyətin təmin edilməsi, texnikanın və damazlıq heyvanların lizinq vasitəsilə güzəştli satışı mexanizminin təkmilləşdirilməsi, özəl aqrotexniki xidmətlərin genişləndirilməsi, dövlət-özəl tərəfdaşlığı prinsipi tətbiq edilməklə güzəştlərə yönəldilən büdcə vəsaitindən səmərəli istifadə edilməsi* Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Kənd təsərrüfatına dövlət dəstəyinin və aqrar sahədə lizinq fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi haqqında" 19 dekabr 2018-ci il tarixli 413№-li Fərmanında öz əksini tapmışdır [1].

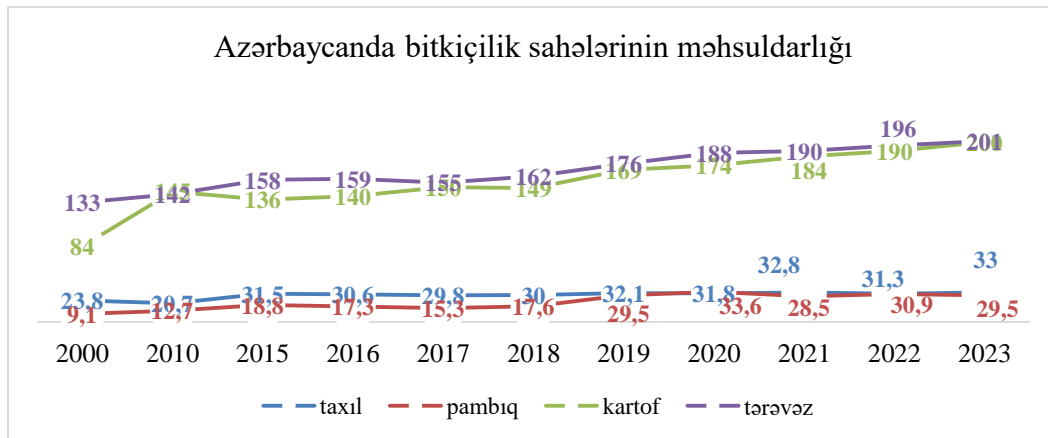
Məlum olduğu ki, kənd təsərrüfatı istehsalında istifadə olunan və əsas istehsal fonduna daxil edilən resurslardan məhsul almaq da xeyli vaxt tələb edir. Məsələn bir südçülük fermasında inəklərin yetişdirilməsi üçün 3 il, meyvə bağından məhsul əldə edilməsi üçün 4-5 il, çay məhsulunun əldə edilməsi üçün 8-10 il vaxt tələb olunur. Təbii ki, burada 1-5 hektar aralığında torpaq sahələrinə sahib olan ailə-kəndli təsərrüfatlarının bu qədər müddəti gözləməyə və məhsul əldə edilənə qədər xərcləri qarşılamağa imkanları yoxdur və maliyyə vəsaitlərinin çox məhdud olması vəziyyəti daha da çətinləşdirir. Digər tərəfdən, kənd təsərrüfatında innovativ bağların salınması və məhsuldar heyvanlardan ibarət heyvandarlıq təsərrüfatlarının yaranması istiqamətində müəyyən işlər görülməsinə baxmayaraq əldə edilən əsas istehsal resurslarının yerli şəraitə uyğunlaşdırılmasında qarşıya çıxan çətinliklər onlardan istifadənin iqtisadi səmərəliliyini aşağı salır.

Araşdırmalar göstərir ki, kənd təsərrüfatında məhsuldarlığın artırılmasına təsir edən amilləri üç qrupa ayırmaq olar. Bunlar tənzimlənməyən, qismən tənzimlənən və tam tənzimlənən amillərdir.

Tənzimlənən amillərə məhsul istehsalı üçün istifadə olunan toxum və tinglərin keyfiyyəti, yerli şəraitə uyğunluğu və cinsi, əlaq otları ilə yoluxma səviyyəsi, bitkilərin xəstəlikləri və zərərvericiləri, qida elementlərinin mövcudluğu, yeni texniki vasitələrlə təminat səviyyəsi, torpağın aerasiyası (torpağın sıxlığı və havalanması) və aqreqat tərkibi daxildir. Bu amillər vasitəsilə geniş ərazilərdə istehsalı tənzimləmək olar, eyni zamanda, tənzimlənməyən və qismən tənzimlənən amillərin bitkilərin böyüməsinə, inkişafına, məhsuldarlığına və keyfiyyətinə mənfi təsirini minimuma endirmək olar.

Məlum olduğu kimi fermerlərin ən çox çətinlik çəkdiyi məsələlərdən biri, əkin sahələrinin vaxtılıq vaxtında mineral gübrələrlə təmin edilməsidir. Burada yaranan çətinliklərdən biri qiymətlərin baha olması və maliyyə imkanlarının aşağı olmasıdır. Digər səbəb, verilən subsidiyaların şəxsi ehtiyacları yönəldilməsiylə bağlıdır. Subsidiyaların verilməsində edilən dəyişikliklər və qeyd etdiyimiz kimi vəsaitin nəədləşdirilməsinə qoyulan məhdudiyyətlər əkin sahələrinin münbitliyinin qorunmasına və nəticədə istehsalın artmasına şərait yaratmışdır.

Statistik məlumatların təhlili göstərir ki, kənd təsərrüfatı əkinlərinin islahatlar dövründə və 2000-ci illərdə, 2010-2015-ci illərdə mineral gübrələrlə təmin edilməsi həddən artıq aşağı səviyyədə olub. Təbii ki, bu da torpaqların münbitliyinin aşağı düşməsinə, məhsuldarlığın və sonda istehsalın azalmasına ciddi təsir etmişdir. Torpaqların təbii münbitliyinin qorunması və iqtisadi münbitliyinin artırılması aqrar siyasətin əsas prinsipi olmalıdır. Məhz bu baxımdan, aparılan islahatlar, istehsal resurslarına fermer əlyətərliyinin təmin edilməsi istiqamətində dövlət dəstəyinin göstərilməsi 2015-ci ildən sonrakı illərdə əkin sahələrinin mineral gübrələrlə təmin edilməsini yaxşılaşdırmışdır. Bu isə öz növbəsində məhsuldarlığın və məhsul istehsalının artmasına səbəb olmuşdur. Onu da qeyd edək ki, əkin sahələrinin qidalı maddələrlə təmin edilməsi məhsuldarlığın artmasına təsir edən əsas amillərdən biridir. Azərbaycanda əsas məhsullar üzrə məhsuldarlığın dinamikası qrafik 1 -də verilmişdir.

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>

Qrafik 1. Azərbaycanda əsas əkin sahələrinin məhsuldarlığı dinamikası.

Qrafikdə təsvir olunan statistik məlumatlardan görüldüyü kimi məhsuldarlıq göstəriciləri əsasən 2016-cı ildən sonra artan trendlə inkişaf etmişdir. Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi bu, tək əkinlərin qidalı maddələrlə təmin edilməsi ilə bağlı deyil, burada, əkinlərdə cins toxumlardan və yeni texnologiyalardan istifadə səviyyəsinin yüksəldilməsi də önəmli rol oynayır.

Dünya iqtisadiyyatında baş verən proseslər, məlum müharibə səbəbindən yaranmış enerji böhranı və bu böhranla üzləşən ən böyük sənaye istehsalına malik olan inkişaf etmiş Avropa ölkələrinin olması avadanlıqların qiymətlərinin kəskin artmasına gətirib çıxarır. Artıq təsərrüfatlarda əvvəllər mövcud olmuş və bu gündə vergi hesabatlarında öz əksini tapan amortizasiya xərcləri artan qiymətlər fonunda öz əhəmiyyətini daha da itirmişdir. Odur ki, fermerlərin istehsal resurslarına əlyətərliyinin təmin edilməsi üçün istehsal resurslarının idxalına güzəştli gömrük rüsumları və vergi güzəştləri tətbiq edilir.

“Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 22 noyabr 2013-cü il tarixli 824 nömrəli qanununa əsasən Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə edilən dəyişikliklərə görə, 2014-cü il yanvarın 1-dən 5 il müddətinə torpaq vergisi istisna olmaqla, digər vergiləri ödəməkdən azadırlar. Bu vergilərə gəlirlərə tətbiq edilən gəlir vergisi; kənd təsərrüfatı məhsullarının satışı üzrə dövriyyədən əlavə dəyər vergisi və hüquqi və fiziki şəxslər fəaliyyət prosesində istifadə olunan əmlaka görə əmlak vergisi aiddir [3].

Eyni zamanda, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2005-ci il 31 yanvar tarixli 11 və 12 nömrəli qərarlarına əsasən kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı sahəsində istifadə edilən və lizinq müqaviləsinin obyektini olan əksər maşın və texniki vasitələr idxal edilərkən idxal rüsumundan və əlavə dəyər vergisindən azadırlar [3].

Hazırda, Aqrar Kredit və İnkişaf Agentliyi vəsaiti hesabına texnikaların alınmasına dövlət dəstəyi göstərilir. Texnika və digər avadanlıqların alınmasına sahibkar tərəfindən texnikanın dəyərinin 20%-i həcmində ilkin ödəniş, dövlət tərəfindən 40 %-i həcmində subsidiya (güzəşt), qalan məbləğ isə Bank tərəfindən faizsiz kreditləşməklə kənd təsərrüfatı texnikası əldə etmək mümkündür. Damazlıq heyvan alışı üçün isə heyvanın dəyərinin 25%-i həcmində ilkin ödəniş, dövlət tərəfindən 60% subsidiya (güzəşt), qalan məbləğ isə illik 7%-lə Bank tərəfindən kreditləşdirilir [2].

Araşdırmalardan görüldüyü kimi kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı prosesində tələb olunan istehsal resurslarına əlyətərliyi asanlaşdırmaq üçün dövlət tərəfindən mühüm addımlar atılmaqdadır. Bu isə öz növbəsində sahədən məhsuldarlığın və gəlirlərin artmasına imkan verir.

Nəticələr və müzakirə

Kənd təsərrüfatı milli iqtisadiyyatın digər sahələri ilə səmərəlilik baxımından rəqabət apara bilmir. İstənilən ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq kənd təsərrüfatı, iqtisadiyyatın digər sahələrindən fərqli dəstəyə ehtiyacı olan bir sahə kimi formalaşmışdır. Dünya bazarında ən çox məhsul ixrac edən ölkələrdə məhsul istehsalının artmasının əsas səbəbi də bu sahəyə dövlət dəstəyinin güclənməsi ilə izah olunur. İnkişaf etmiş ölkələrdə məhsul istehsalının və məhsul satışı bazarının dəqiq təşkili və düzgün tənzimlənməsi kənd təsərrüfatının sürətli innovativ inkişafını təmin etməkdədir.

Türkiyədə 2017-ci ildə ödənilən kənd təsərrüfatı yardımları ilə ÜDM-in 1%-i arasındakı fərq təxminən 5 milyard ABŞ dollar təşkil etmişdir. 2006-cı ildə qəbul edilmiş “Kənd təsərrüfatı haqqında” qanuna əsasən, dövlət kənd təsərrüfatı istehsalının dəstəklənməsinə ÜDM dəyərinin 1%-ni ayırmalıdır. Ancaq aradan keçən 10 illik müddətdə qanunda göstərilən nisbət təxminən yarısı kənd təsərrüfatı istehsalına dəstək üçün ayrılıb. 2017-ci ildə Türkiyədə ÜDM dəyərinin 0,41%-i kənd təsərrüfatının dəstəklənməsinə ayrılıb və bu nisbət son illərin ən aşağı səviyyəsinə düşüb [10].

Türkiyə Kənd Təsərrüfatı və Meşə Təsərrüfatı Nazirliyi tərəfindən verilən məlumata görə son illərdə fermerlərin istehsal resursları ilə təminatının yaxşılaşdırılması üçün toxum, dənli bitkilər, dizel yanacağı, gübrə, torpaq analizi və kənd abadlığı sahələrində dövlət dəstəyi genişləndirilmiş və onun səmərəliliyini artırmaq üçün yeni mexanizmlər hazırlanmaqdadır.

Araşdırmalar göstərir ki, istehsal resurslarına fermer əlyətərliyinin təmin edilməsi üçün göstərilən dövlət dəstəyi ÜTT – yə üzv olan ölkələrlə, üzv olmayan ölkələr arasında kəskin

fərqlənməkdədir. Xüsusilə ÜTT –yə daxil olan ölkələr götürdükləri öhdəliklərə uyğun olaraq dövlət dəstəyini həyata keçirirlər.

Rusiya Federasiyasında kənd təsərrüfatının inkişafı və fermerlərin istehsal resurslarına əlyetərliyini təmin edilməsi üçün fermerlərin güvənə biləcəyi dövlət dəstəyi proqramı yaradılmışdır. Məsələn, son illərdə mövcud maşınların təkmilləşdirilməsi və ya dəyişdirilməsi məqsədilə kənd təsərrüfatı texnikasının alınmasına, eyni zamanda kooperativləri dəstəkləmək üçün kooperativ üzvlərindən kənd təsərrüfatı məhsullarının alınmasına subsidiyalar ayrılır. Bundan əlavə, kooperativ üzvlərinə sonradan yenidən qeydiyyatla alınmaqla əmlakın alınması üçün subsidiya ala bilməsinə şərait yaradılır. Damazlıq heyvanlarla məşğul olan fermerlərə cavan heyvanların (mal-qara, quşçuluq) alınmasına, sürü sığortasına görə subsidiyalar verilir. Satılan süd də kvotaya daxil edilir. Subsidiya proqramının bir istiqaməti də ailə təsərrüfatlarının dəstəklənməsinə yönəlib. Təsərrüfat fəaliyyətinə başlayan və ya genişləndirən fermer bir ildən artıq müddətə aktiv məhsul istehsalçısıdırsa dövlət dəstəyi ala bilər. Yəni pul almaq üçün bir ev təsərrüfatı bir ildən çox müddətə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçısı kimi qeydiyyatla alınır. Bu halda fermer təsərrüfatı inkişaf etdirmək və ya genişləndirmək üçün tələb olunan xərclərin 60%-ni subsidiya şəklində dövlətdən ala bilər.

Kənd təsərrüfatında deqradasiya proseslərini dayandırmaq və sənayenin davamlı inkişafı vektorunu formalaşdırmaq üçün, nüfuzlu ekspertlərin hesablamalarına görə, federal büdcədən ən azı 1 trilyon rubl ayrılması və dövlət dəstəyini büdcə xərclərinin 10-15%-ə çatdırılması lazımdır. Bu, İsveç (əhəmiyyətli dərəcədə kiçik əkin sahəsi ilə 6 milyard dollar ayırır), Yaponiya (64 milyard dollar ayırır), Çin və Avropa İttifaqı (müqayisəli əkin sahəsinə müvafiq olaraq 147 və 108 milyard dollar ayırmaqla) kimi ölkələrdə kənd təsərrüfatına dəstək səviyyəsinə uyğundur [7].

Aparılan araşdırmalar göstərir ki Aİ-də 11 milyondan çox fermer fəaliyyət göstərir və onların bir çoxu bir-birindən ayrılıqda müstəqil fəaliyyət göstərən nisbətən kiçik ailə təsərrüfatları şəklində işləyir. Aİ-da emalçılar və pərakəndə satıcılar arasında daha yüksək konsentrasiya var. Danışıqlar apararkən bu asimmetriya tədarük zəncirində digərləri ilə fermerlərin öz maraqlarını müdafiə etmələrini çətinləşdirir.

Çində 2004-cü ildən bəri mərkəzi hökumət kənd təsərrüfatı texnikasının alınmasına subsidiya siyasətini həyata keçirmək üçün xüsusi vəsait ayırır. 2021-ci ilin sonuna qədər mərkəzi hökumət təxminən 40 milyon fermeri və kənd təsərrüfatı istehsalı və texnikasının istismarı təşkilatlarını dəstəkləmək üçün ümumilikdə 258,2 (36,148 milyard ABŞ dolları) milyard yuan sərmayə qoyub. Təqribən 50 milyon dəst kənd təsərrüfatı texnikası və alətləri alınmışdır. Subsidiya siyasətinin həyata keçirilməsi kənd təsərrüfatı materiallarının texnologiyası və avadanlıqlarının səviyyəsini yüksəltdi, ölkədə kənd təsərrüfatının mexanikləşdirilməsi və kənd təsərrüfatı maşınqayırma avadanlığı sənayesinin sürətli inkişafına səmərəli kömək etmişdir. 2018-ci ilin dekabrında "Kənd təsərrüfatının mexanikləşdirilməsinin sürətləndirilməsi və kənd təsərrüfatı maşın avadanlıqları sənayesinin transformasiyası və təkmilləşdirilməsi üzrə Dövlət Şurasının Rəhbər Rəyləri" verilmişdir ki, bu da kənd təsərrüfatı texnikasının alınmasına subsidiya siyasətinin sabit şəkildə həyata keçirilməsinin vacibliyini göstərir. 2022-ci ildə 1 nömrəli Mərkəzi Sənədə qeyd edilən prinsiplərə uyğun olaraq kənd təsərrüfatı texnikasının alınması və tətbiqi üçün subsidiya siyasəti həyata keçirilir, subsidiyaların ödənilməsi üsulu optimallaşdırılır, kənd təsərrüfatı texnikasının fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi mexanizmi təkmilləşdirilir. Eyni zamanda subsidiyalaşdırılan maşınların giriş və çıxışına, yüksək keyfiyyətli maşınlarla və yüksək səviyyəli əlavələrə malik olmasını təşviq edir, taxıl qurutma və digər əməliyyatlar, qarğıdalı və soya kəməri kimi kənd təsərrüfatı maşınlarının dəstəklənməsinə diqqət yetirilir. Mürəkkəb formalı əkin və kolza yığım, geniş miqyaslı mürəkkəb ağıllı kənd təsərrüfatı maşınları təşviq edilir [8].

Onu da qeyd edək ki, Çin hökuməti kənd təsərrüfatına dövlət dəstəyini azaltmağı da planlaşdırır. Belə ki, dövlət bazar iqtisadiyyatının inkişafının tələblərinə və xüsusi fiskal transfert ödəniş fondlarının idarə edilməsini islahatlara uyğunlaşmaq, fiskal faiz endirimlərinə dəstəyin daha da artırılması və kənd təsərrüfatı ilə bağlı müəssisələrə birbaşa subsidiyaların mərhələli şəkildə azaldılması üçün təsirli tədbirlər görməyi nəzərdə tutur. Bu məqsədlə əməkdaşlığı təşviq etmək kiçik

və orta kənd təsərrüfatı istehsalçılarına yüksək şəkildə dəstəkləmək üçün maliyyə institutları ilə, orta miqyaslı əməliyyatların inkişafını təşviq etməyi məqsəduyğun hesab edir.

Qazaxıstan respublikasında 2015 -ci ilə qədər dövlət dəstəyində müxtəlif dəstək alətlərindən istifadə olunurdu ki, bu da dövlət dəstəyinin iqtisadi səmərəliliyini aşağı salırdı. (mənbə)

İxrac subsidiyaları dövlət tərəfindən digər ölkələrə ixrac edilərkən yerli taxıl istehsalçılarına birbaşa ödənişlər şəklində verilir. Belə ki, ixrac subsidiyalarının həcmi kənd təsərrüfatına subsidiyaların ümumi həcmindən təxminən 13%-ni təşkil edib. İxrac zamanı taxılın daşınmasına subsidiya şəklində dövlət dəstəyinin verilməsinin əsas səbəbləri: dənizə çıxışın olmaması (ən yaxın rus limanına qədər olan məsafə 1200 km idi); iri kənd təsərrüfatı bazarlarından uzaqlıq; Qazaxıstanın kənd təsərrüfatı məhsullarının rəqabət qabiliyyətini kəskin şəkildə azaldan yüksək nəqliyyat xərcləri; nəqliyyat xərclərini kompensasiya etmək üçün Rusiyada fermerlərə dəstək verilməsi [9].

Qeyd edək ki, Qazaxıstanda ÜTT -yə üzv olana qədər kənd təsərrüfatına dövlət dəstəyində daha çox qadağan olunmuş alətlərdən istifadə olunurdu. Yəni ixraca dəstək və idxalı əvəz etmə tədbirlərinin subsidiyalaşdırılmasını həyata keçirirdi. Bu formada subsidiyalaşdırmanın səmərəsiz olduğuna baxmayaraq 2015 - ci ilə qədər Qazaxıstanda tətbiq olunmuşdur. ÜTT -yə üzv olduqdan sonra Qazaxıstan qadağan olunmuş dövlət dəstəyi tədbirlərini dayandırdı. ÜTT -yə üzv olduqdan sonra kənd təsərrüfatının subsidiyalaşdırılması istiqamətləri dəyişdi. Belə ki, kənd təsərrüfatının rəqəmsallaşdırılması, fermerlərin biliklərinin artırılması, istehsal resurslarına fermer əlyetərliyinin təmin edilməsi üçün toxum və ting materialları istehsalının subsidiyalaşdırılması, aqrar sahəyə bank kreditlərinin faiz dərəcələrinin subsidiyalaşdırılması və s istiqamətlərdə dövlət dəstəyi tədbirləri həyata keçirilir.

Kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi və istehsalçıların sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına kənd təsərrüfatına torpaq vergisi istisna olmaqla digər vergilərdən azad edilmişdir. İnkişaf etmiş ölkələrdə isə kənd təsərrüfatı fəaliyyəti ilə məşğul olan istehsalçılar vergiyə cəlb edilir və dövlət büdcəsinin formalaşmasında əhəmiyyətli rola malikdirlər. Bunun başlıca səbəbləri kənd təsərrüfatının innovativ inkişafının təmin edilməsi və davamlı inkişafın qorunması olmuşdur. Lakin ümumilikdə kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbatın getdikcə artması və bunun qiymətlərə təsiri dövlət dəstəyinin daha da aktuallaşmasını şərtləndirmişdir. İnkişaf etmiş ölkələrin nümunələrində ölkə iqtisadiyyatının ümumi inkişafı genişləndikcə kənd təsərrüfatında vergi yükünün azaldılması, bəzi ölkələrdə isə sıfırlanması və dövlət dəstəyinin tətbiqi müşahidə olunmaqdadır. Məsələn, Çinin ötən illərdəki vergi siyasətində edilən dəyişikliklərə müvafiq olaraq iqtisadiyyatının inkişafı ilə paralel olaraq aqrar sahəyə dövlət dəstəyi tətbiq olunmaqdadır.

Qeyd edək, dövlət dəstəyi siyasətinin məqsədləri hər bir ölkənin inkişaf səviyyəsinə görə fərqlənir. Lakin ümumilikdə burada 3 əsas məqsədin olduğu aydın görünür. 1. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının düzgün idarə edilməsi və dolayısı dövlət nəzarətinin təmini; 2. İstehsalçının kənd təsərrüfatına marağını artırmaq üçün dəstək; 3. Ölkə daxilində balansın qorunması.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, bəzi ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycanda da subsidiyaların verilməsi rəqəmsallaşdırılmış və şəffaflığı təmin edilmişdir. Lakin bu zəhmət tələb edən prosedur olduğundan müvafiq subyektivlik yaradılır. Eyni zamanda, subsidiyalar, bir qayda olaraq, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına torpaq əkinləri və payızlıq əkinlər başa çatdıqdan sonra verilir. Nəticədə fermerlər istifadə olunan toxum, yanacaq-sürtkü materiallarının, mineral gübrələrin və bitki mühafizə vasitələrinin alınması üçün bahalı qısamüddətli kreditlər götürməyə və ya digər şəxslərdən borc almağa məcbur olurlar. Bazarlarda satılan mineral gübrə və bitki mühafizə vasitələrinin keyfiyyətsiz olduğunda isə istehsalçılara daha çox zərər dəyir. Nəticədə isə kənd təsərrüfatının inkişafına ayrılan dövlət maliyyə dəstəyi vasitəsi kimi alınan subsidiyalar öz əhəmiyyətini itirir. Yəni, verilən subsidiyaların məhsul istehsalının həcmindən artırılması və keyfiyyətinin yüksəldilməsinə təsiri itirilmiş olur. Bu qeyd edilənlər isə öz növbəsində subsidiya mexanizminin daha da təkmilləşdirilməsini şərtləndirir.

Heyvandarlığın inkişafı üçün subsidiyaların verilməsi də ölkələr üzrə fərqlənəndir. Burada verilən subsidiya mexanizmində də çatışmazlıqlar mövcuddur. Belə ki, heyvandarlıq sahəsində

subsidiyaların verilməsində müxtəlif kriteriyalar mövcuddur. Azərbaycanda bala almaya görə, Qazaxıstanda çəki artımına görə subsidiya şəklində dövlət dəstəyi verilir. Lakin hər iki halda yerli şəraitə uyğun heyvanların cinsi nəzərə alınmır. Bu isə dövlət dəstəyinin iqtisadi səmərəliliyini aşağı salır və dolayısı olaraq büdcə yükünün azalmasına təsir etmir, əksinə artırmış olur. Lakin, inkişaf etmiş ölkələrdə ümumilikdə kənd təsərrüfatında və eləcə də heyvandarlıqda resursa qənaət edən innovativ texnologiyaların tətbiqi, dünyada baş verən inflyasiya prosesləri və texnikanın bahalaşması, eyni zamanda mövcud olan digər təşkilati-iqtisadi amillər nəzərə alınaraq dövlət dəstəyi mexanizmləri hazırlanır ki, bu da subsidiyaların səmərəliliyini artırır. Nəticədə inkişaf edən sahə ərzaq istehsalını artırmaqla əhalinin təminatı üçün yaranan çətinlikləri aradan qaldırır. Bu isə büdcə yükünün azalmasına təsir edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Kənd təsərrüfatına dövlət dəstəyinin və aqrar sahədə lizinq fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi haqqında" 19 dekabr 2018-ci il tarixli 413№-li Fərmanı. (<https://e-qanun.az/framework/41022>) (15.01.2023)
2. Aqrar Kredit və İnkişaf Agentliyinin məlumatları (<tps://www.accessbank.az/az/ht>) (23.01.2023)
3. Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi (<https://www.agro.gov.az/az/>) (23.01.2023)
4. Quliyev E.Ə., Kənd təsərrüfatının və kəndin inkişafının mövcud vəziyyəti və inkişaf perspektivləri, (səh 123-131), "Kooperasiya" elmi-praktiki jurnalı №1(72)-2024, 217 s.
5. Экономика сельского хозяйства / Под ред. В.В. Кузнецова.-Ростов н/Д, 2005. -346 с.
6. Novak, N.P. "World experience of state support of organic production." Efficient economy, no.6, 2016, (www.economy.nayka.com.ua/op=1&z=5034. Accessed 19 Mar.2018.) (10.02.2023)
7. Paptsov A G 2017 The role of the state in the agricultural sector of developed countries AIC: Economics, Management 4 pp 83-87
8. www.zcggs.moa.gov.cn/zczc/202206/t20220615_6402470.htm (11.02.2023)
9. Заурбекова Т.С-Основные тенденции развития мер государственной поддержки сельского хозяйства в Казахстане в условиях членства в ЕАЭС и ВТО (<https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye-tendentsii-razvitiya>) (15.02.2023)
10. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/764630> (17.02.2023)
11. <https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>

УДК 338.433; 338.43

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ДОСТУПА ФЕРМЕРОВ К ПРОИЗВОДСТВЕННЫМ РЕСУРСАМ В АГРАРНОЙ СФЕРЕ

Рзаева Хураман Исмаил кыз, Джалил Насими Сафаров
Азербайджанский Государственный Экономический Университет
Центр аграрных исследований

Цель исследования - целью данного исследования является совершенствование государственной поддержки обеспечения доступа фермеров к производственным ресурсам как принципиально важного фактора достижения развития аграрного сектора, который является одним из важных направлений экономики страны.

Методология исследования – в работе использовались такие экономические методы, как анализ, сравнение, наблюдение и статистический анализ.

Практическая значимость исследования -Предложения и рекомендации, данные в результате проведенного в статье анализа, могут быть использованы при формировании новых фермеров и обеспечении их производственными ресурсами, совершенствовании

поддержки фермеров и разработке проектов развития современных форм фермерского хозяйства.

Результаты исследования - Результаты исследования могут способствовать обеспечению эффективной работы фермерских хозяйств.

Оригинальность и научная новизна исследований - Определены направления совершенствования государственной поддержки в расширении возможностей фермеров по приобретению производственных ресурсов и облегчению доступа к ресурсам для производства конкурентоспособной и качественной продукции производителей сельскохозяйственной продукции.

Ключевые слова: аграрная сфера, хозяйство, государственная поддержка, производство, ресурс, доступность, экономическое развитие

UDC 338.433; 338.43

IMPROVEMENT OF STATE SUPPORT IN ENSURING FARMERS' ACCESS TO PRODUCTION RESOURCES IN THE AGRICULTURAL FIELD

Khuraman Ismail Rzayeva, Jalal Nasimi Safarov
Azerbaijan State University of Economics
Agricultural Research Center

The purpose of the research - the purpose of this study is to improve state support for ensuring farmers' access to production resources as a fundamentally important factor in achieving the development of the agricultural sector, which is one of the important areas of the country's economy

The methodology of the research– the work used such economic methods as analysis, comparison, observation and statistical analysis.

The practical importance of the research - The proposals and recommendations given as a result of the analysis conducted in the article can be used in the formation of new farms and providing them with production resources, improving support for farmers and developing projects for the development of modern forms of farming.

The results of the research - The results of the study can help ensure efficient operation of farms.

The originality and scientific novelty of the research- Directions for improving state support in expanding the opportunities for farmers to acquire production resources and facilitating access to resources for the production of competitive and high-quality products for agricultural producers have been identified.

Key words: agrarian field, farm, state support, production, resource, accessibility, economic development.

Redaksiyaya daxilolma: 10.09.2025

Çapa qəbul olunma: 15.11.2025

